

Odjeci Brijunskog plenuma u Zadru: Državna bezbjednost pod lupom javnosti

Autor u radu obrađuje odjeke Brijunskog plenuma u Zadru, analizirajući pri-tom refleksije partijskih struktura, medija i javnosti. Posebna pozornost posvećena je raspravama o zloupotrebama obavještajnog sustava, koje su, a što je specifikum Zadra, nerijetko prelazile u šire kritike političke vlasti. U radu se donose podatci Komisije za ispitivanje i utvrđivanje načina rada SUP-a, koja je, između osta-log, provodila istragu i u Opunomoćstvu zadarske UDB-e. Pritom su prikazane pozicije zadarskih obavještajaca, koji su odluke Brijunskog plenuma dočekali s određenom neizvjesnošću, kao i pozicije zainteresirane javnosti, čiji su zahtjevi tražili konkretnu političku akciju: reformu, kadrovske smjene i javno prokazi-vanje krivaca. K tome, analizirani su stavovi članova Općinskog komiteta SKH Zadar, koji su s jedne strane poticali javnu raspravu, dok su je s druge strane pokušali usmjeravati kako ona ne bi izašla izvan dopuštenog okvira. I, na poslj et-ku, navedena su zbivanja dovedena u korelaciju s ograničenom liberalizacijom tijekom 60-ih godina, koja će na kraju rezultirati Hrvatskim proljećem. Autor se u radu služio relevantnom literaturom, novinskim izvorima te arhivskim fon-dovima lokalnih partijskih i pravosudnih tijela iz Državnog arhiva u Zadru.

Ključne riječi: Brijunski plenum; Aleksandar Ranković; UDB; Savez komu-nista Hrvatske; Zadar

Uvod

Održavanje Četvrtog plenuma Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ) 1966. godine, poznatijeg pod nazivom Brijunski plenum, označava jedan od najvažnijih događaja jugoslavenske povijesti. Josip Broz Tito, uz podršku najvišeg

kruga partijskih dužnosnika, optužio je Aleksandra Rankovića,¹ tada potpredsjednika države i najbližeg suradnika, da uz pomoć obavještajnog sustava ugrožava stabilnost jugoslavenskog režima te provodi „birokratsko-centralističku“ politiku. Takve je stavove potvrdila i partijska istraga na čelu s Krstom Crvenskovskim, koja je zaključila da su Aleksandar Ranković i Svetislav Čeca Stefanović „deformirali“ Upravu državne bezbednosti (UDB-u)² te je koristili za uzurpaciju vlasti.³ Dotad „drugi čovjek“ političke scene u Jugoslaviji smijenjen je sa svih pozicija, isključen iz Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) te ostavljen „potpunom društvenom ostracizmu sve do svoje smrti 1983. godine“.⁴ Osim što je taj događaj potresao političku scenu u Jugoslaviji, on je u bitnome odredio ukupna zbivanja na svim područjima javnog života, čime se stvorila podloga za brojne reforme na političkom, gospodarskom, kulturnom i društvenom području.

Dosadašnja historiografija označila je smjenu Aleksandra Rankovića kao povijesnu prekretnicu u ograničenom i postupnom liberaliziranju svih sfera javnog života u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj (SRH) 60-ih godina. Prema takvim promišljanjima, s punim se pravom tvrdi da je Brijunski plenum pokrenuo kompleksne političke, gospodarske, društvene i kulturne procese koji će u značajnoj mjeri potaknuti i odrediti buđenje te razvoj Hrvatskog proljeća.⁵ K tome, znanstvenici su jasno prepoznali da se liberalizacija u početku provodila „odozgo“, odnosno iz partijskih struktura koje su nastojale kanalizirati i usmjeravati sve procese u društvu. Tek kad je liberalizacija uzela maha partijsko je vodstvo izgubilo uzde nad kontroliranjem dubokih društvenih i političkih promjena, otvarajući tako dodatan prostor za djelovanje svih onih skupina koje bi u drugim okolnostima teško artikulirale i javnosti prezentirale svoje zahtjeve. Tek kad se proces u potpunosti oteo kontroli, javila se potreba za povratkom pozicije

- 1 Aleksandar Ranković, srpski političar (Draževac kraj Obrenovca, 28. studenoga 1909. – Dubrovnik, 20. kolovoza 1983.). Nakon Drugog svjetskog rata obnašao dužnosti ministra unutarnjih poslova, potpredsjednika vlade te potpredsjednika države. Jedna je od najvažnijih osoba jugoslavenskog obavještajnog aparata. Vidjeti opširnije: „Ranković, Aleksandar“.
- 2 Formiranje obavještajnog sustava započelo je 1941. godine, a formalizirano 13. svibnja 1944. kad je osnovano Odjeljenje za zaštitu naroda (OZN-a). Do prve je reorganizacije došlo 1946. kad je OZN-a podijeljena na Upravu državne bezbednosti (UDB-a), Upravu za istraživanje i dokumentaciju (UID) te Vojnoobavještajnu službu (VOS) i Kontraobavještajnu službu (KOS). Nakon Brijunskog plenuma UDB-a je ponovno reorganizirana na republičkim i pokrajinskim razinama te je preimenovana u Službu državne sigurnosti (SDS). Vidjeti u: Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljeničtva*, 188-203; Akrap, „Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“, 165-239.
- 3 Cvetković, „Fall of Aleksandar Ranković and Condemnation of ‘Rankovićism’“, 111-144; Kovač, Dimitrijević, Popović, *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*.
- 4 Žarković, Bešlin, „Brijunski plenum kao idejni i koncepcijski sukob: spor oko Državnoga sekretarijata za vanjske poslove“, 437.
- 5 Vidjeti, primjerice, Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 455-629; Goldstein, *Hrvatska povijest*, 330-337; Klasić, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, 40-43; Najznačajniju raspravu o teorijskom konceptu liberalizacije 60-ih razvio je Josip Mihaljević. Vidjeti Mihaljević, „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“, 265-277; Mihaljević, „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“, 239-258; Spehnjak, „Izbori u Hrvatskoj 1967. i 1969“, 318-345.

neupitne moći Partije te stabilizacijom monolitnog jugoslavenskog režima, a što je i učinjeno na sjednici u Karađorđevu.⁶

Premda navedene teze pružaju osnovu za razmatranje svih procesa u SR Hrvatskoj tijekom 60-ih godina, navedeno razdoblje još uvijek skriva brojna istraživačka pitanja, čiji odgovori mogu dati nove spoznaje o navedenom razdoblju. Glavno istraživačko pitanje ovog rada odnosi se na to kakva je bila reakcija lokalnih partijskih tijela, operativaca UDB-e i javnog mnijenja u Zadru na zaključke Brijunskog plenuma, odnosno u kojoj je mjeri Savez komunista bio spreman provesti zacrtane promjene te konačno kontrolirati šire procese u društvu. Autor nastoji pružiti relevantne odgovore kroz analizu stanja u Općinskom komitetu Saveza komunista Hrvatske (OK SKH) Zadar, iz kojega se jasno vidi kako su lokalne partijske strukture vijest o Brijunskom plenumu primile s nesnalaženjem i zbunjenošću, zbog čega nisu bile u stanju ni pratiti ni usmjeravati događaje koji su uslijedili nakon smjene Aleksandra Rankovića. Osim što nisu uspjele kanalizirati „negativne“ medijske rasprave, partijske strukture Zadra nisu ni ostvarile znatniji utjecaj na vlastite osnovne organizacije Saveza komunista (OOSK), kao ni na javno mnijenje zadarskog stanovništva, čija je kritika obavještajnih službi prerasla u kritiku političkog sustava. S obzirom na to da lokalne vlasti nisu imale jasne smjernice za postupanje u novim okolnostima, te da nisu bile u stanju kanalizirati političku dinamiku u željenom smjeru, iz rada proizlazi zaključak da je zadarsko rukovodstvo, pokušavajući provesti zaključke Četvrtog plenuma na lokalnoj razini, razumije se, s ciljem ojačavanja državnog sustava, zapravo stvorilo preduvjete za njegovu destabilizaciju.

Budući da je pitanje uloge represivnog sustava u društvu predstavljalo „goruću temu“ Brijunskog plenuma, posebna je pažnja u radu posvećena lokalnim raspravama o UDB-i, koje su u javnosti rezultirale kritičkim i disonantnim tezama o stanju, funkciji i budućoj reorganizaciji službe unutarnjih poslova. Također, u radu su prikazani rezultati rada Komisije za ispitivanje i utvrđivanje načina rada Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) Zadar, pri čemu je pažnja posvećena stavovima operativaca zadarske UDB-e, koji su, odbacujući najveći dio javnih kritika, zaključke Četvrtog plenuma dočekali s određenom neizvjesnošću i rezignacijom. Osim što navedeni podatci oslikavaju raspravu o represivnosti jugoslavenskog sustava, koji se po prvi put nakon Drugog svjetskog rata našao pod lupom javnosti, oni pružaju širu sliku o djelovanju lokalnih tijela UDB-e, čiji je rad, u pravilu zbog nedostupnosti arhivskog gradiva, u značajnoj mjeri još uvijek nepoznat. Na kraju su objašnjene implikacije ukupnih rasprava o Brijunskom plenumu koje su presudno utjecale na društvenu dinamiku u Zadru, kao i na procese ograničene liberalizacije političkog sustava.

Rad se primarno temelji na medijskim izvorima (s posebnim naglaskom na lokalnu zadarsku tiskovinu *Narodni list*) te na dosad neistraženom i arhivski nesređenom gradivu fonda OK SKH Zadar iz Državnog arhiva u Zadru. Također, u radu je korištena i relevantna literatura, posebice radovi Katarine Spehnjak, čija su istraživanja u najvećoj

6 Mihaljević, „Slom Hrvatskog proljeća iz perspektive Službe državne sigurnosti i 'komponiranje' hrvatske 'šutnje'“, 475–496.

mjeri rasvijetlila procese vezane uz Brijunski plenum, kako na republičkoj, tako i na lokalnoj razini.⁷ U tom smislu zbivanja u Zadru, u kojemu su se 1966. javili neki od najoštrijih stavova, mogu poslužiti kao primjer za šire shvaćanje nesrazmjera između službene ideologije i stvarnih ograničenja jugoslavenskog političkog sustava.

Partijske rasprave na zadarskom području

O zaključcima Četvrtog plenuma CK SKJ, koji su u značajnoj mjeri uzburkali političku scenu i javnost, raspravljala su sva partijska tijela – od saveznih i republičkih komiteta SK, kotarskih i općinskih komiteta, pa sve do osnovnih organizacija u različitim institucijama, poduzećima i mjesnim zajednicama. Tražila se, naime, potpora od svih partijskih tijela i članova SK, koji su svojom stavom trebali osuditi sve „devijacije“ u društvu te istovremeno iskazati opredijeljenost za Josipa Broza Tita. Samo jedan dan nakon održavanja Brijunskog plenuma, odnosno 2. srpnja 1966. godine, u Zadru je održan prošireni sastanak OK SKH, na kojemu je istaknuto kako svi komunisti zadarske općine „daju bezrezervnu podršku Centralnom komitetu SKJ i drugu Titu“⁸. U telegramu upućenom najvišim partijskim tijelima zadarski su komunisti naglasili da su sve zloupotrebe, koja su provodili Aleksandar Ranković i Svetislav Stefanović, neopravdane jer urušavaju legitimitet „otvorenog i na povjerenju ustrojenog društvenog sistema“. Na proširenom sastanku u Zadru sudjelovao je i general-major Ivan Dolničar, tada član CK SKJ, koji je svim prisutnima iscrpno objasnio zaključke Četvrtog plenuma, ističući pritom nadu da će Savez komunista, „kao politička organizacija svjesnih boraca za socijalizam“ u budućnosti „ojačati svoje redove“.⁹ Također, donesena je odluka da sve osnovne organizacije SK rasprave odluke Četvrtog plenuma, prokomentiraju sve „negativne pojave u vlastitim sredinama“ te svoje zaključke dostave Općinskom komitetu, koji će, kako je to bilo planirano, sastaviti zbirnu informaciju o cjelokupnom stanju na terenu te na temelju toga provesti političku akciju.

Najvažniji dio rada odnosio se upravo na partijske rasprave u osnovnim organizacijama, koje su od 3. srpnja upriličile više opširnih sastanaka na temu zbivanja nakon Brijunskog plenuma. U samo dva dana (3. i 4. srpnja), u Općini Zadar, 34 osnovne organizacije SK održale su svoje sastanke, a brzoj su reakciji doprinijele manifestacije vezane uz Dan boraca, kao i prigodna otkrivanja spomen ploča tijekom kojih su sekretari lokalnih osnovnih organizacija SK u svojim govorima pozivali partijske kolege da

7 Spahnjak, „Brijunski plenum“ - odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti“, 463-488.

8 Indikativno je naglasiti da su zadarski komunisti isticali kako je njihova politička kampanja u realizaciji zaključaka Četvrtog plenuma krenula jedan dan prije sastanka na Brijunima, kad su „dvije grupe aktivista“ primile saznanja o tome da predstoji žustra rasprava najviših partijskih dužnosnika. HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnici OK SKH Zadar, Zapisnik sa III. sastanka OK SKH Zadar, 13. srpnja 1966.

9 „Odobranje i podrška“, *Narodni list*, 9. 7. 1966., 1.

se odazovu sastancima.¹⁰ Do 13. srpnja sastanke su održale gotovo sve ostale OOSK, bilo u seoskim, gradskim ili radnim organizacijama. Osim toga, održani su skupovi radnih ljudi u svim radnim organizacijama, kao i najširi skupovi građana u gotovo svim mjesnim zajednicama.¹¹

Kako su partijski sastanci izgledali u najnižim partijskim tijelima otkriva fragmentarno gradivo OK SKH Zadar, u čijem su arhivskom fondu ostali sačuvani zapisnici nekolicine partijskih osnovnih organizacija. Primjerice, na sastancima održanim u partijskim organizacijama i radnim kolektivima s područja Nina istaknuto je kako „organi državne bezbednosti nisu nikome odgovarali“, zbog čega su učinjeni prijestupi prema socijalističkom sustavu, napose zbog miješanja operativaca UDB-e u kadrovsku politiku. Pojedini diskutanti naglašavali su kako posjeduju informacije da su zadarski pripadnici UDB-e primali mito od „neprijateljskih emigranata“ koji su obavještajnoj službi plaćali uslugu osiguravanja bijega u inozemstvo. Također, neki su sudionici sastanaka izjavljivali da su zbog represije UDB-e htjeli pobjeći iz domovine.¹²

Slične su poruke poslane i na „masovnom sastanku mještana“ u Vinjercu, gdje je veći broj osoba zatražio da „vojska uzme stvar u ruke i raščisti ovu grupu“. Poseban je ton zapisniku dao Ivica Peroš, koji je u Vinjerac otputovao ispred OK SKH Zadar, istaknuvši da su „diskusije bile pravilne i jedinstvene“, uz napomenu da su pojedinci „Rankovićevu grupu“ dovodili u vezu s nacionalnim pitanjem.¹³ Na sjednici OK SKH Zadar istaknuto je kako je najveći dio prituzbi upućen nelegalnom djelovanju UDB-e, što je u svojoj ukupnosti utjecalo na negativne stavove građana, koji su, prema mišljenju partijskih dužnosnika, nepravedno poistovjećivali „devijacije u UDB-i“ s cjelokupnim sustavom unutrašnjih poslova. Između ostalog, na račun operativaca zadarske UDB-e isticano je:

(...) došao vam je kraj, sad ćemo mi vas kontrolirati. Tih pojava bilo je u Zadru i u Seli-nama. (...) U Kožinu su iznosili da se državna bezbjednost oslanjala na sumnjivu osobu i držala se samo njenih izjava. U Tvornici duhana je primjer jednog čovjeka koji se kandidirao za direktora poduzeća. Nakon toga bio je pozvan od strane UDBE na saslušanje, gdje je pretresen unakrsnim pitanjima od rođenja do sada, njegovo porijeklo itd. Taj čovjek ispunjavao je uvjete natječaja pa smatra da zbog tog saslušanja nije prihvaćena njegova molba. Primjer je dosta poučan i govori koliko se štete može nanijeti ovakvim intervencijama.¹⁴

10 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik s Trećeg sastanka OK SKH Zadar, 13. srpnja 1966., 2.

11 U pojedinim se mjesnim organizacijama nisu uspjeli održati sastanci, kao što pokazuje primjer Pun-tamike, gdje rasprava nije ni započela jer se nije pojavio predsjednik, zbog čega je postavljeno pitanje njegove ideološke pravovjernosti. Vidjeti *Isto*, 3.

12 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Izveštaj sa obrade materijala sa IV sednice CK SKJ sa područja Nin, nedatirano.

13 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Informacije o sastanku u Vinjercu u vezi Odluka IV plenuma SKJ-e, Zadar, 5. srpnja 1966.

14 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa III. sastanka OK SKH Zadar, 13. srpnja 1966., 5.

Isto tako, OK SKH je procijenio da su pojedinci u nekim OOSK, osim kritike UDB-e, iskazivali sumnjičavost u odluke Brijunskog plenuma, dok su drugi nastupali sa „šovinističkih osnova“. U Zemuniku je tako postavljeno pitanje odgovornosti partijskih dužnosnika koji nisu reagirali na vrijeme i presjekli negativnu aktivnost davno prije održavanja Četvrtog plenuma. U OOSK „Čistoća“, „jedan komunist je izjavio da ne može više nikome vjerovati“, dok je drugi naglasio kako od „odluka plenuma neće biti ništa“ jer su smjene obuhvatile samo „sitne ribe“.¹⁵

S druge strane, OK SKH je isticao da je najveći broj sastanaka pokazao jedinstvenost u osudi „zavjereničke skupine“, kao što je dao neupitnu podršku CK SKJ i Josipu Brozu Titu. Kao primjer izdvojeni su partijski članovi OOSK Voštarnica koji su zaključili kako ih je „posebno zbolelo to što su kontrolisali druga Tita“, kao i to da je potrebno „pružiti pomoć službi bezbednost da što bezbolnije pređe ovaj period reorganizacije“.¹⁶ Takvi su stavovi, prema viđenjima vodećih osoba u OK SKH, trebali biti uzor budućih rasprava, koje bi trebale izgrađivati „bolje socijalističko društvo“.

Nakon održanih rasprava, partijski su dužnosnici OK SKH Zadar isticali tri problema. Prvo, apostrofirali su da u pojedinim selima u kojima nisu postojali „radijski aparati niti druga medijska sredstva“ treba intenzivirati informiranje stanovništva. Tako je bilo u slučaju seoske organizacije u Krnezi, kamo su podatci dolazili preko jednog lokalnog učitelja koji je širio neprovjerene vijesti o zaključcima Brijunskog plenuma.¹⁷ Drugo, na pojedinim je sastancima bilo negativnih reagiranja u vezi zaključaka, napose u pogledu stvaranja nepovjerenja prema Savezu komunista i sustavu sigurnosti u cjelini. I, na koncu, treće, poseban problem izazivala je „pasivnost nekih komunista, kao i nepravilan rad pojedinih OOSK“ zbog čega se javila bojazan da će politička akcija provođenja odluka Brijunskog plenuma u značajnoj mjeri biti otežana.¹⁸

Na temelju toga je OK SKH Zadar adresirao uputu svim OOSK, u kojoj je naglasio nužnost daljnjeg informiranja i tumačenja svih odluka Brijunskog plenuma, napose „njegovog političkog značaja za daljnji razvoj socijalizma i socijalističkih društvenih odnosa.“ Pri tome je, kako je u uputi ukazano, posebnu pažnju trebalo posvetiti onim sredinama u kojima su „uočena negativna reagiranja pojedinaca, kao i pasivnost komunista da se tim negativnim reagiranjima suprotstave“.¹⁹ Partijski dužnosnici OK SKH Zadar svoj su stav obrazlagali činjenicom da se odluke Četvrtog plenuma neće riješiti „same po sebi“, zbog čega je bilo nužno pokrenuti opširnu političku akciju u svim segmentima svakodnevnog života.

15 *Isto*.

16 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Izveštaj sa obrade materijala sa IV sednice CK SKJ iz osnovne organizacije Voštarnica III – Zadar, nedatirano.

17 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Izveštaj o sastancima za područje sela Ljubač i Krneza, 5. srpnja 1966.

18 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zaključci sa sjednice OK SKH Zadar od 13. srpnja 1966., br. 01-211/66, 14. srpnja 1966., 1-2.

19 *Isto*, 3.

Premda se očekivalo da će upute rezultirati plodom, do hladnog je tuša došlo već 3. rujna 1966. godine, kad je na Četvrtoj proširenoj sjednici OK SKH Zadar istaknuto da politička akcija nije polučila predviđene učinke. U uvodnom govoru Zdravka Dragića, sekretara OK SKH Zadar, naglašeno je kako organizacije SK „preko ovih ljetnih mjeseci“ nisu pokrenule „smišljeni ni sistemski rad na rješavanju naraslih problema“, a ondje gdje se i pokrenuo, on „nije obuhvatio sve što treba“.²⁰ Dragić je ocijenio da su temeljni razlozi ležali u neaktivnosti osnovnih organizacija, neobjektivnim i preuveličanim raspravama, zloupotrebama pojedinaca, oportunističkim te izbjegavanju bitnih problema, što je u znatnoj mjeri utjecalo na nepovoljne rezultate, a nerijetko i na pojavu disonantnih stavova između komunista. Na koncu je Dragić apostrofirao da „se sada nalazimo u trećoj fazi aktivnosti“ koja podrazumijeva veću stručnu i idejnu spremnost u „provođenju zaključaka IV. Plenuma“.²¹

Rasprava u partijskoj organizaciji zadarskog SUP-a

Budući da se temeljna kritika Četvrtog plenuma CK SKJ odnosila na prekoračenje ovlasti pripadnika UDB-e, što je dijelom utjecalo i na pozicije ostalih zaposlenika unutarnjih poslova, jasno je da su se partijske rasprave OOSK SUP-a Zadar vodile u uvjetima najveće neizvjesnosti. Tome su svakako pridonijeli kritički stavovi osnovnih organizacija, polemički medijski natpisi, a atmosferu je dodatno podgrijavalo javno mnijenje, koje je s jedne strane negativno promatralo rad UDB-e, dok je s druge strane očekivalo odgovore na brojna pitanja. U kojoj su mjeri takve okolnosti utjecale na pripadnike unutarnjih poslova, najbolje sažimaju riječi Željka Popovića, ondašnjeg operativca zadarske UDB-e:²²

Kod nas se u izvjesnom smislu demoralizacija osjeća. Kritikuje nas se, a gura nas se na poslove koji nisu naši. Nebih htio da konkretiziram. Naši saradnici i veze dali su nam u kontaktu do znanja, pitaju tko ste vi i šta predstavljate? Mi smo ljudi koji crvenimo i ne želimo da se mješamo ni u ono što je naš posao. Normalo je da sve ovo pogađa nas. Mi smo se sveli na kartoteku. Prije dva dana u Biogradu n/m, pijanac psuje Tita, Partiju, miliciju. Građani nas pitaju šta ne hapsite? Nama je rečeno da ćemo samo raditi po članovima iz glave X. Mi neznamo šta treba da radimo. S druge strane fama, ko će ostati, ko ne? Ljudi pričaju kako su čuli da mnogi ljudi nisu ništa učinili, a otišli su na ulicu. Sve to djeluje demoralizirajući ljude. Mi ne izlazimo, sređujemo arhivu, van malo ko izlazi. Da li bi trebalo održati još jedan sastanak? Ljudi ne žele da ostanu. Situacija nam nameće da prilazimo zadacima hladnije.

20 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Uvodno izlaganje sekretara na IV proširenoj sjednici OK SKH Zadar, 3. rujna 1966., 1-7.

21 Isto, 7; Maštruko, „Još uvijek nesnalaženje“, *Narodni list*, 13. 8. 1966., 1.

22 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 9. rujna 1966., 12-13.

Prvi sastanak OOSK SUP-a Zadar održan je 5. srpnja 1966. godine, a na njemu je jednoglasno osuđena „frakcionaška grupa na čelu s Rankovićem, koja se bavila gnjušnim i prljavim radom u borbi protiv naše Partije i najvišeg rukovodstva, a za te svoje prljave namjere koristila i službu Državne bezbednosti“. Na temelju diskusije i uvida u rad svakog pojedinačnog operativca, OOSK je zaključila kako pripadnici UDB-e u Zadru nisu prisluškivali i kontrolirali lokalno partijsko vodstvo, kao ni pojedince na republičkoj i saveznoj razini.²³ Također, istaknuto je kako se zadarska UDB-a nije miješala u postupak izbora partijskog vodstva te da nije utjecala na kadrovsku politiku u Zadru. Konstatirano je da su se u ranijem razdoblju javljali određeni propusti, posebice u pogledu miješanja u poslovanja privrednih organizacija te ocjenjivanja rada gradske uprave i partijskih dužnosnika. Međutim, naglašavalo se da se radilo samo o jednom slučaju, s kojim su djelatnici UDB-e „davno raskrstili“. K tome se upozoravalo da su pripadnici UDB-e bili preopterećeni raznim zahtjevima iz Beograda, u kojima se od zadarskih djelatnika tražilo da izrađuju evidencije o prisutnosti građana na vjeronauku, popunjenosti vjerskih objekata tijekom blagdanskih proslava i broju kapela, odnosno da analiziraju stavove građana o unutarnjim i vanjskim političkim zbivanjima.²⁴ Stoga je apostrofirano da „devijacije“ u saveznoj UDB-i ne bi smjele utjecati na generalno mišljenje o djelatnicima SUP-a, koji su, prema zapisniku sastanka, isticali svoju radnu profesionalnost i ideološku pravovjernost. Na kraju sastanka OOSK SUP-a Zadar sastavila je telegram, koji je uputila CK SKJ i Josipu Brozu Titu:²⁵

Sa sastanka naše osnovne organizacije²⁶ saveza komunista mi vas pozdravljamo i svim srcem prihvatamo odluke koje ste donijeli na IV plenumu.²⁷ Sa gnušanjem osuđujemo ono što su činili neki od pripadnika službe bezbjednosti. Zaprepasćuje nas koliko su nisko pali, koliko su degradirali čovjeka tim odurnim postupcima, koliko su se ogriježili o socijalistički moral i zakonitost koju su trebali štititi. Njihovi motivi su niski, a prirode izopačene. Mi ništa nemamo s njima jer su nas partija i drug Tito drugačije odgojili. Oni su se blatom bacili na žrtve koje je naša služba dala u službi domovini i narodu. Odanost u službi domovini, narodu, socijalizmu, partiji i Titu, pod zastavom partije i Tita u borbi za socijalizam, a prezir prema njima, kao i svim neprijateljima socijalizma, odgovor je i zavjet komunista našeg kolektiva!

Komunisti SUP Zadar

Riječi osude „frakcionaške grupe“ nisu u bitnome utjecale na opći stav o „devijacijama u zadarskoj UDB-i“, o čemu svjedoče brojni medijski natpisi i komentari javnosti koji su prokazivali radnu etiku pripadnika unutarnjih poslova.²⁸ Zbog toga je OOSK

23 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 8. kolovoza 1966., 2.

24 Isto, 3.

25 Telegram je u izvorniku napisan velikim tiskanim slovima. Vidjeti HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Telegram OOSK SUP-a Zadar, 5. srpnja 1966.

26 Riječi *naše osnovne organizacije* su rukom prekrížene.

27 Riječi *na IV plenumu* su rukom dopisane.

28 Vidjeti, primjerice, Maštruko, „Još uvijek nesnalaženje“, *Narodni list*, 13. 8. 1966., 1.

SUP-a Zadar organizirala poseban sastanak 8. kolovoza, na koji su, uz Zdravka Dragića, sekretara OK SKH, bili pozvani i predstavnici *Narodnog lista*, *Slobodne Dalmacije* i *Vjesnika*, što je bio presedan u vođenju partijskih sjednica u organizacijama unutarnjih poslova.²⁹ Tako su pripadnici zadarske UDB-e i milicije nastojali pokazati svojevrsnu otvorenost te uz pomoć medijskih predstavnika promijeniti negativnu sliku u javnosti. Stoga nije čudno da je najveći dio rasprava bio usmjeren upravo na odbacivanje bilo kakvog generaliziranja i poistovjećivanja svih pripadnika UDB-e s „frakcionaškim grupama“. Jedan od pripadnika zadarske UDB-e, Ivan Koprčina,³⁰ naglasio je kako su „medijskom hajkom“ pogođeni svi oni koji su svoje poslove obavljali „pošteno i predano“. Koprčina je pritom istaknuo kako mu je jasno da se „neupućeni izjavljavaju na naš račun“, ali da nikako ne može shvatiti neodgovorne medijske istupe visokih državnih i partijskih dužnosnika, koji dodatno „blate“ UDB-u. Na kraju izlaganja Koprčina je izjavio:

Onima koji olako barataju sa riječima poručujem: birajte riječi. Nismo mi svi u službi loši, nepismeni i deformisani. Poštivajte, ako ne već nas žive /koji nismo toliko deformisani/, a onda onih 2.000 mrtvih koji poginuše za svoju domovinu u ratu, poslije rata. Recite, slava vam. Odvojite nas od njih koji smo dobri, a pogotovo od ovih loših. Oni koji nisu deformisani /a tih je ogromna većina koji ovdje sjede/ družu sekretaru, drugovi novinari...³¹

Gotov isti stav je potvrdio i Ivan Pervan,³² također visokopozicionirani djelatnik zadarske UDB-e, koji je rekao kako mu najteže pada činjenica da ga „građani na ulici gledaju kao saučesnika u ovoj zavjereničkoj grupi“. Istaknuo je da se pripadnici zadarske UDB-e ne trebaju osjećati krivima te da je nužno što skorije „osloboditi sustav unutarnjih poslova od bilo kakvih oblika objeda“. Slično je nastupio i Mate Barbir,³³ operativac zadarske UDB-e, čije su riječi naglašavale činjenicu da je Brijunski plenum osudio „sve zatvorene organizme, a ne samo Državnu bezbjednost“. To što su stjecajem okolnosti pripadnici UDB-e pravili „najveće deformacije“ ne bi smjelo, prema Barbirovu mišljenju, poticati „lov na vještice“.³⁴ Vezano uz rad UDB-e na praćenju pojedinaca i grupa, što se u javnosti najviše apostrofiralo, Barbir je naglasio kako je Beograd od zadarskih operativaca tražio različite analize, koje ne samo da nisu bile u djelokrugu rada, već su „gušile cijeli sustav“. Naglasio je:

29 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 8. kolovoza 1966., 1.

30 O Ivanu Koprčini vidjeti u: Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, knjiga 2, 466.

31 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 8. kolovoza 1966., 10–11.

32 O Ivanu Pervanu vidjeti u: Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, knjiga 2, 750.

33 O Mati Barbiru vidjeti u: *Isto*, 52. Mate Barbir je 1989. objavio romansirani prikaz djelovanja OZN-e u neposrednim godinama nakon Drugog svjetskog rata. Vidjeti Barbir, *Goli mač*.

34 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 8. kolovoza 1966., 23.

Činjenica je da smo mi ne jednom na našim stručnim sastancima razgovarajući o problemima tačno odredili što trebamo činiti, a čega se osloboditi, ali bi svake godine pod konac kalendarske godine morali praviti prikaze o neakvim aktivnostima koje nismo pratili, kao na pr. o broju građana koji idu na vjerske manifestacije, o broju intelektualaca koji su klerikalni, o broju radnika koji nisu došli na rad za vrijeme crkveni blagdana, o mišljenjima građana o ovom ili onom zakonu koji je izglasan u Skupštini itd itd. To nas je gušilo i udaljavalo od pravih problema i mi smo se bunili, ali bi dobijali odgovor od Zagreba da to traži Beograd i sl.³⁵

S obzirom na to da je u javnosti isticano kako doušničku mrežu zadarske UDB-e čine „neprijatelji socijalističkog sustava“ koji „denunciraju pozitivne ljude“ Barbir je naglasio kako takve izjave nemaju vrijednost jer ih u pravilu ističu oni koji ne razumiju osnove obavještajnog zanata. Nastavio je:

Drugovi trebaju znati da su to pravila zanata koje treba poznavati da bi se o njima diskutiralo i da se mi nismo u radu orijentirali na negativne elemente da bi kontrolirali pozitivne ljude, već zbog toga da bi kontrolirali što neprijatelj smjera. To je određeni princip koji karakterizira sve političke policije u svijetu, a to je i normalno, jer mi ne možemo preko prijatelja znati što neprijatelj ima namjeru da radi.³⁶

Pripadnici zadarske UDB-e na sastanku su posebice isticali činjenicu da je OK SKH Zadar od njih često tražio različite provjere podataka, a nerijetko i veći obavještajni angažman, koji je nakon Brijunskog plenuma „odjednom postao problematičan“. Tako je Željko Popović naglasio da je za partijske dužnosnike u Zadru dostavljao različite informacije o problemima radnika u inozemstvu, stavovima javnosti o provođenju Zakona o zdravstvenom osiguranju poljoprivrednika, mišljenju građana o gospodarskim reformama, nezadovoljstvu i obustavama rada u privrednim organizacijama, kao i o „štetnim ugovorima i nelojalnoj konkurenciji“.³⁷ Na temelju navedenih informacija postavilo se pitanje prave odgovornosti lokalnih partijskih dužnosnika koji su obavještajni aparat iskorištavali za sondiranje političkog terena.

Komisija za ispitivanje i utvrđivanje načina rada SUP-a

Ubrzo nakon Brijunskog plenuma osnovane su Komisije za ispitivanje i utvrđivanje načina rada u SUP-u,³⁸ a djelovale su na republičkoj razini te na razinama svih kotarskih skupština. Jedna od takvih Komisija oformljena je i za područje splitskog kotara, a njezin

35 *Isto*, 24.

36 *Isto*, 23.

37 *Isto*, 34.

38 Katarina Spehnjak tvrdi da je pravi naziv bio Komisija za reorganizaciju i unapređenje Službe unutrašnjih poslova. Vidjeti Spehnjak, „Brijunski plenum“ - odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti“, 464.

je zadatak bio ispitati jesu li se „deformacije“ manifestirale u tijelima UDB-e u Zadru, Šibeniku, Splitu, Makarskoj i Dubrovniku. Poseban fokus bio je na provjeravanju korištenja obavještajnih mjera prisluškivanja, praćenja i formiranja dosjea za „istaknute komuniste i funkcionere“. Također je u nadležnosti Komisije bio i zadatak utvrđivanja utjecaja UDB-e na kadrovsku politiku i funkcioniranje sustava samoupravljanja.

Nakon što je Komisija obavila niz razgovora s operativcima UDB-e, pregledala opsežnu arhivsku građu, kartoteku i tehniku svakog opunomoćstva UDB-e u Dalmaciji, sastavila je izvještaj koji je prihvaćen 22. listopada 1966. na skupštinskoj sjednici Kotara Split.³⁹ Isti je izvještaj službeno prezentiran 3. rujna i pred članovima OK SKH Zadar. U izvještaju Komisije zaključeno je:⁴⁰

1. SUP na području Dalmacije nije bio „upleten u prevratničke tendencije centralnih organa“ te nije zloupotrebljavao svoj položaj u političke svrhe.
2. Greške koje su se javljale vezane uz pisanje analiza o samoupravnim odnosima, raspoloženju radnika prema političkim odlukama SK te problemima u kulturi svoje izvorište imaju u centralističkom ustroju UDB-e, koja je sa savezne razine izdavala različite direktive.
3. Iz pregledane dokumentacije jasno je da nije bilo prisluškivanja javnih funkcionera i komunista.
4. Nije bilo formiranja dosjea za one osobe koje djeluju u javnom životu.
5. Tijela UDB-e s prostora Dalmacije nisu utjecala na kadrovsku politiku ni na rad samoupravnih organa.
6. Komisija je jednoglasno utvrdila da su zaposlenici SUP-a na području Dalmacije u nepovoljnom materijalnom položaju, što utječe na nedovoljnu opremljenost i sposobnost za izvršavanje zadataka.

Predsjednik Komisije, Zvonimir Jurišić, naglasio je da broj osoba koje obrađuje zadarska UDB-a, čiji je djelokrug pokrивao općine Zadar, Benkovac, Biograd na Moru i Obrovac, prema mišljenju Sekretarijata „nije velik“. Podatci koji su mu bili dostupni – broj osoba pod obradom, broj osoba pod kontrolom te broj osoba koje su u pripremi za kontrolu ili obradu – demantiraju „predodžbu komunista i ostalih građana da je DB⁴¹ imala pod nadzorom svaku osobu koja je nešto kazala o slabostima u našem društvu, koja je nekoga kritikovala i tome slično“. Jurišić je, ipak, naglasio da u svakoj UDB-i postoje „razne evidencije“ formirane u dosjee. Najveći se dio takvih evidencija odnosio na zahtjeve za ishođenje putnih isprava i viza, dok je manji dio bio vezan uz osobe koje su ilegalno prešle granicu, špijune, osobe koje su za vrijeme Drugog svjetskog rata

39 „Usvojena reorganizacija Službe državne sigurnosti“, *Narodni list*, 29. 10. 1966., 7.

40 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Uvodno izlaganje sekretara na IV proširenoj sjednici OK SKH Zadar, 3. rujna 1966., 8-9.

41 Državna bezbjednost.

pripadale neprijateljskim formacijama, osobe koje se sumnjičilo da su sudjelovale u pisanju parola i rasturanju letaka, kao i za sve one koji su bili pod obavještajnom obradom.⁴²

Premda je u medije plasiran podatak da je Komisija na razini čitavog prostora Dalmacije evidentirala 165 000 različitih dosjea, iz izvještaja nije jasno koliko je dosjea zatečeno u zadarskoj UDB-i.⁴³ Međutim, da se radilo o značajnom broju svjedoči podatak da je zadarska UDB-a bila prva u Hrvatskoj koja je sredila arhivsku građu još 1963. godine, za što su od republičkih tijela dobili priznanje.⁴⁴ Prema izvještaju Komisije, u Zadru je 1963. „pročišćena kartoteka“ kad je iz arhive „izvučeno i spaljeno 18.400 fascikli“. ⁴⁵ U izvještaju je naglašeno da se najveći dio takvih fascikli odnosio na podatke o viznom režimu, a dio podataka i na sigurnosne provjere pripadnike UDB-e u Zadru.⁴⁶ Komisija je posebno apostrofirala da su od 128 najviših funkcionera s područja Zadra, Benkovca, Biograda na Moru i Obrovca, samo tri bila evidentirana u kartoteci, međutim, kako se radilo o „starim podacima“ zaključeno je da će se „preispitati jesu li i dalje potrebni“. ⁴⁷

Provodeći razgovore s partijskim dužnosnicima na zadarskom području, operativcima UDB-e, kao i sa svim onima koji su iznijeli ozbiljne kritike na račun zadarskog SUP-a, Komisija je zaključila kako zadarska UDB-a nije prekoračila svoja ovlaštenja. Prema stajalištu Komisije, zadarska UDB-a nije napravila znatne propuste ni tijekom pisanja analiza o onim pitanjima koja nisu bila u domeni njezina rada. To je objašnjeno činjenicom da su izvještaje sastavljali na temelju centralnih naloga iz Beograda, a nerijetko i na traženje OK SKH Zadar, koji je usluge UDB-e koristio za vlastite političke procjene. Također, apostrofirano je da se operativci zadarske UDB-e nisu miješali u radne organizacije. Ako i jesu bili prisutni u radnim organizacijama, onda je to bilo jedino s ciljem prevencije kriminala i neprijateljskog djelovanja. Osim toga, naglašeno je da zadarska UDB-a nije utjecala na kadrovsku politiku u gradu, a ako i jest davala određene sugestije, onda je, prema mišljenju Komisije, to činila kako bi upozorila odgovorne osobe na „politički ili moralno nepodesnog“ pojedinca.⁴⁸

U suprotnosti s onim što je Komisija zaključila, izvještaj jasno pokazuje da je Komisija ispitivanjem rada zadarske UDB-e došla do podataka o utjecaju operativaca na kadrovske križaljke u gradu. U tom je smislu istaknut primjer intervencije u sprječavanju zapošljavanja jedne osobe na poziciju recepcionara u hotelu, što je Komisija pravdala

42 *Isto*, 9-10.

43 „Usvojena reorganizacija Službe državne sigurnosti“, *Narodni list*, 29. 10. 1966., 7.

44 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSK SUP-a Zadar, 8. kolovoza 1966., 19.

45 Samo na razini SR Hrvatske UDB-a je imala oko 800 000 otvorenih dosjea (prema nekim izvorima 1,3 milijuna dosjea). HR-DAZD-313-OK SKH Bn/m, Informativna služba CK SKH, Informacija o djelovanju Službe državne sigurnosti, br. 1/1970, Zagreb, 1. ožujka 1970., 3; Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: od zajedništva do razlaza*, 365.

46 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Uvodno izlaganje sekretara na IV proširenoj sjednici OK SKH Zadar, 3. rujna 1966., 10.

47 *Isto*.

48 *Isto*.

činjenicom da se radi o radnom mjestu koje je za UDB-u bilo od sigurnosnog interesa.⁴⁹ Taj slučaj nedvojbeno dokazuje upliv UDB-e na kadrovsku politiku, makar kroz namještanje zaposlenika na manje važnim pozicijama koje su za UDB-u, očito, bile od iznimne važnosti.

Mediji, javnost i sigurnosni problemi

Tijekom druge polovine 1966. godine OK SKH Zadar neprestano je isticao jedinstvenost svih „pozitivnih snaga“ u shvaćanjima odluka Četvrtog plenuma, kao i to da operativci zadarske UDB-e nisu kršili svoje ovlasti, zbog čega je, prema mišljenju partijskih dužnosnika, Zadar ostao pošteđen „zloupotreba obavještajnog sustava“. Kao glavni su argument partijski dužnosnici isticali činjenicu da Komisija za ispitivanje i utvrđivanje načina rada u SUP-u nije otkrila propuste u djelovanju zadarske UDB-e. Tako se pokušala smiriti javna rasprava, predvođena kritičkim i polemičkim tekstovima *Narodnog lista*, na čijim se stranicama javno prozivao sustav unutarnjih poslova te, što je posebice izazivalo reakciju SK, nedovoljan angažman Općinskog komiteta u realizaciji zaključaka Brijunskog plenuma.

Ipak, to nije značajnije utjecalo na više zadarskih novinara, posebice na Ivicu Maštruka⁵⁰ koji je prednjačio u kritičkim polemikama. U članku „Još uvijek nesnalaženje“ Maštruko je naglasio da sastanke OOSK obilježava izbjegavanje preispitivanja partijske odgovornosti, zbog čega se stvaraju zapreke u provedbi reforme koju je zacrtao Četvrti plenum. Posebice je apostrofirao „komuniste u unutrašnjim poslovima“ koji „nisu išli do kraja u ocjenjivanju svojih slabosti“. Prema njegovu mišljenju, zadarska UDB-a je sve rasprave vodila oko načelnih pitanja Brijunskog plenuma, zbog čega je izostalo propitkivanje pojedinačnog djelovanja „komunista u njihovoj sredini“.⁵¹ U tom je smislu naveo primjer Ante Peranića, nekadašnjeg načelnika zadarskog SUP-a, kojega komunisti UDB-e nisu javno osudili, premda je bilo indicija da je uzimao „darove kupljene društvenim novcem“.⁵² Maštruko je bio daleko oštrije u svojim stavovima prema OK SKH, koji, prema tekstu novinskog članka, nije dao jasne direktive osnovnim organizacijama. Zbog toga se događalo da partijske organizacije nisu imale dobru podlogu za raspravu, što je opravdao činjenicom da na zadarskom području, u razdoblju od dva mjeseca nakon održavanja Brijunskog plenuma, nijedan „od rukovodilaca nije pozvan na partijsku odgovornost“.⁵³ To je, prema njegovu mišljenju, potaknulo „glasove u

⁴⁹ Isto, 11-12.

⁵⁰ Ivica Maštruko, hrvatski sociolog i diplomat (Ugljan, 8. travnja 1940.). Vidjeti više: „Ivica Maštruko“.

⁵¹ Maštruko, „Još uvijek nesnalaženje“, *Narodni list*, 13. 8. 1966., 1.

⁵² Peranićev odgovor vidjeti u: Peranić, „Objašnjenje uz članak 'Još uvijek nesnalaženje'“, *Narodni list*, 27. 8. 1966., 3.

⁵³ Maštruko, „Još uvijek nesnalaženje“, *Narodni list*, 13. 8. 1966., 1.

organizacijama i među građanima“ koji su sve više zahtijevali jasno detektiranje propusta u Zadru, kao i odbacivanje svih negativnih elemenata.⁵⁴

Budući da je *Narodni list* ubrzo objavio još nekoliko članaka, u kojima se tražilo ispitivanje odgovornosti političkog rukovodstva i pripadnika zadarske UDB-e, članovi OK SKH Zadar tražili su na gotovo svim partijskim sastancima smirivanje tenzija. Pritom su naglašavali da ozbiljne probleme potiču i sami članovi SK u osnovnim organizacijama, ali i poneki u Sekretarijatu OK SKH, što je dodatno unosilo nerazumijevanje i zbunjenost kod javnosti, napose zbog rasprava o broju otvorenih dosjea, prisluškivanjima i utjecaju na kadrovsku politiku Zadra. Na takve je primjedbe najupečatljiviji odgovor dao član Komisije za ispitivanje i utvrđivanje načina rada u SUP-u, koji je u govoru na sjednici OK SKH Zadar naglasio:⁵⁵

Iz diskusije nekih drugova vidi se da se zahtjeva da se pogreške koje su napravljene u ovoj službi tačno iznose, da se konkretno iznosi svaki slučaj pred širu javnost. Mi smo sigurno razočarali novinare, a preko njih i javnost, jer se očekivalo da će ova komisija pronaći neke velike greške, da je u ovoj službi samovolja uzela velikog zamaha. Svega toga nije bilo, bilo je puno nepotrebnih evidencija, vođeni su kartoni za pojedine ljude na rukovodećim mjestima, ali u tim kartonima su stajali najobičniji podaci i često puta su se otvarali radi zahtjeva za pasoše. Služba državne bezbednosti bila je nagomilana raznim evidencijama i kartonima.

Pokušaji vraćanja javne rasprave na „idejni kolosijek SK“ prolazili su bez veće recepcije u medijskom diskursu, koji je i nakon objave rezultata Komisije nastavio održavati narativ o problematičnosti sustava unutarnjih poslova. O tome svjedoči novinski članak G. Stipića, koji je, komentirajući istragu u zadarskoj UDB-i, zaključio da Komisija „na rutinski način“ prenosi podatke i „priča o nepravilnostima“, a da pritom nije jasno izdvojila pojedince koji su se ogriješili o zakon. Čini se, istaknuo je Stipić, da su članovi Komisije u svojoj istrazi uopćavali kritike, izbjegavajući pritom navesti konkretne optužbe o zloupotrebama, a koje su bile preduvjet za kvalitetno rješavanje problema i provođenje zaključaka Četvrtog plenuma u život.⁵⁶

Navedeni primjeri jasno pokazuju da su mediji tražili određenu zadovoljštinu oko provođenja akcija prema svim „negativnim elementima“ u društvu (napose u sustavu unutarnjih poslova), a budući da se one nisu dogodile, oštrica je usmjerena prema političkim strukturama, optuženima za „nepartijstvo“ te „ideološku zbunjenost“. Tako su stvoreni disonantni tonovi između medija i vrha političkog rukovodstva u Zadru, koje je neuspješno pokušavalo vratiti raspravu u prihvatljive okvire. Pojedine su strukture u Zadru oštro reagirale na Maštrukove i Stipićeve prozivke, međutim, radilo se pojedinačnim i nedovoljno usmjerenim raspravama, bez značajnijeg utjecaja na medijski diskurs.

54 Isto. Vidjeti također Maštruko, „Tko sve treba da odgovara“, *Narodni list*, 20. 8. 1966., 2.

55 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa IV proširene sjednice OK SKH Zadar, 3. rujna 1966., 12-13.

56 Stipić, „Razlike u prilazu zadacima“, *Narodni list*, 3. 9. 1966., 1-2.

K tome, OK SKH Zadar nije uspio promijeniti negativne rasprave ni u vlastitim OOSK-ima diljem zadarske općine, o čemu svjedoče brojni sastanci osnovnih organizacija, na kojima su u razdoblju od rujna do prosinca 1966. analizirali izvještaj Komisije, ističući pritom negativan stav prema zloupotrebama UDB-e.⁵⁷ Usprkos provedenoj istrazi, više je partijskih organizacija smatralo da je Komisija radila „paušalno“ i s namjerom prikrivanja „krucijalnih zloupotreba“. Primjerice, u Kalima su pojedini partijski članovi isticali da je potrebno oformiti novu komisiju koja bi djelovala pri Općinskom komitetu, što se pravdalo činjenicom da se „u masama javljaju brojne kritike“, napose na račun „prikrivanja deformacija“. U osnovnim organizacijama Grad I, Grad II i Grad III više je partijskih članova naglašavalo da su „građani ogorčeni na pojedine postupke službenika SUP-a u Zadru“, a koji nisu konkretno navedeni u izvještaju Komisije. Prema njihovu stajalištu, „deformacije“ se nisu događale samo na relaciji Ranković-Stefanović, već i u Zadru, zbog čega je zatraženo da Komisija svoj izvještaj upotpuni novim podacima.⁵⁸

Nemogućnost OK SKH da utječe na rasprave u vlastitim partijskim organizacijama opravdana je činjenicom da nije postojao kvalitetan sustav horizontalnog i vertikalnog informiranja, što je, prema njihovu mišljenju, u značajnoj mjeri bio rezultat neadekvatne komunikacije između partijskih struktura. Međutim, problemi su bili daleko dublji nego što je to prezentirao OK SKH Zadar. Prvo, zaključci Brijunskog plenuma podrazumijevali su javnu raspravu o osnovnom stupu partijske moći – jugoslavenskom obavještajnom sustavu – koji do tada nije podlijegao bilo kakvom obliku propitkivanja, a kamo li kritiziranja. Vijest o smjeni Aleksandra Rankovića izazvala je iznenađenje i svojevršno nesnalaženje, što se može razumjeti jer je rasprava podrazumijevala propitkivanje visokopozicioniranih osoba u Savezu komunista.⁵⁹ Međutim, poticaj za otvaranje rasprava dao je sam partijski vrh, što je ubrzalo otvaranje Pandorine kutije, koja je, kako se to vidi na primjeru Zadra, bila prilično neugodna za partijske dužnosnike. Izvjesno je kako je stanovništvo zadarskog kraja imalo određena saznanja o zloupotrebama i represivnom postupanju UDB-e, o čemu jasno svjedoči činjenica da su rezultate Komisije odbacivale različite društvene skupine: seljaci na mjesnim skupovima, novinari, intelektualci i visokorangirani članovi OK SKH Zadar. Brijunski plenum je u tom smislu postao samo katalizator rasprave, koja se u drugim uvjetima nije mogla slobodno voditi. Drugo, OK SKH Zadar nije ni mogao provesti oštriju akciju zaustavljanja negativnih rasprava iz jednostavnog razloga što bi takav postupak, u uvjetima plenumskih procesa, mogao biti prikazan kao nastavak „Rankovićeve zavjere“ ili „birokratsko-dogmatskih tendencija“. Treće, u partijskom rukovodstvu Zadra javljale su se različite interpretacije zbivanja. Dio članova Općinskog komiteta zalagao se za produbljivanje spoznaja o djelovanju zadarske UDB-e, a na to je bio potaknut

57 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik VII sastanka OK SKH Zadar, 24. prosinca 1966., 1.

58 *Isto.*

59 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zaključci sa sjednice OK SKH Zadar od 13. srpnja 1966., br. 01-211/66, 14. srpnja 1966., 1-2.

spoznajom da je Aleksandar Ranković vršio nadzor nad Josipom Brozom, što je posljedno moglo značiti i to da su pojedini politički funkcioneri u Zadru mogli biti pod nekom vrstom kontrole. Četvrto, postavlja se pitanje u kojoj je mjeri OK SKH Zadar mogao intervenirati i kanalizirati raspravu s obzirom na to da je tijekom 1966. godine u više navrata istican problem „nedovoljne ideološke izgradnje članova Partije“. ⁶⁰ I, na koncu, peto, a što je i najvažnije, sve partijske rasprave odvijale su se neosmišljeno i u pravilu stihijski, zbog čega nije bilo moguće kontrolirati proces diskusija kako je to u početku bilo zamišljeno. ⁶¹

Pitanje javnih rasprava prouzrokovalo je najveće probleme u provođenju političke akcije, koja je uslijedila nakon Brijunskog plenuma. Pred članovima OK SKH Zadar nalazio se kompleksan i u najmanju ruku delikatan zadatak: s jedne strane su trebali otvoriti prostor za slobodnu diskusiju, a s druge strane u korijenu prekinuti nedozvoljene tendencije, koje bi eventualno prerasle u širu kritiku. Kad se uzmu u obzir svi elementi i problemi s kojima su se zadarski funkcioneri susreli nakon smjene Aleksandra Rankovića, zaključak da je OK SKH Zadar izgubio kontrolu nad osnovnim organizacijama, medijima i javnim mnijenjem dolazi pod veliki upitnik. S obzirom na to da su članovi OK SKH Zadar u raspravni proces ušli već dezorijentirani i bez jasnih usmjerenja, kao i to da nisu konsolidirali svoju politiku u narednom periodu, ispravnije bi bilo kazati kako kontrola nikad i nije bila uspostavljena, čime su stvoreni preduvjeti za sve one procese koji će uslijediti do konca 1971. godine.

Sva su navedena zbivanja u bitnom utjecala na ukupnu sigurnosnu situaciju i političku klimu na širem zadarskom području, gdje je evidentirano više verbalnih i fizičkih napada na pripadnike SUP-a, čime se legitimitet državnog aparata izravno doveo u pitanje. ⁶² Primjerice, prilikom saslušanja u službenim prostorijama zadarskog SUP-a osoba je prijetila operativcu, ističući: „došlo je i tebi vrijeme, ići ćeš u penziju“. Sličan primjer pokazuje i milicijska akcija pretresa stana, kada je vlasnik stana „zaprijetio milicajcu s drugom Titom“, napominjući da „ovako nisu radili ni fašisti“. ⁶³ U istom kontekstu valja promatrati i činjenicu da su pojedine suradničke pozicije otkazale poslušnost zadarskim operativcima UDB-e. ⁶⁴ U Biogradu na Moru zabilježen je slučaj „nekorektnog odnosa prema pripadnicima Milicije“ kad je skupina građana službenoj osobi zabranila ulazak u Tvornicu mreža. ⁶⁵

60 Kao primjer može se navesti podatak da je od 4300 članova SK, koliko ih je 1966. bilo registrirano na području Općine Zadar, samo 143 primalo list *Komunist*, a da je „ulična prodaja bila svega 70 listova mjesečno“. HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka sa sekretarima svih osnovnih organizacija Saveza komunista na području Općine Zadar, 12. studenoga 1966., 2.

61 Spehnjak, „Brionski plenum“ - odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti“, 464.

62 Isto, 480.

63 Isto; HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka OOSKH SUP-a Zadar, 9. rujna 1966., 6.

64 Isto, 12-13. O suradničkim pozicijama vidjeti Mihaljević, *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića*, 30-35.

65 Maštruko, „Koliko vrijedi crvena knjižica na selu“, *Narodni list*, 27. 8. 1966., 1.

Osim verbalnih napada, na adresu OK SKH Zadar tijekom srpnja i kolovoza 1966. adresirana su dva anonimna pisma, u kojima su nepoznati autori iskazivali nezadovoljstvo radom Komisije, ističući pritom da je nužno smijeniti s funkcije Jovicu Jokića, dugogodišnjeg načelnika zadarske UDB-e.⁶⁶ U pismu je naglašeno kako je Jokić „dao fizionomiju našem gradu, postavivši mu na čelo ljude sumnjivih vrlina i ograničenih sposobnosti“. Dalje se navodi da je Jokić provodio vlastitu politiku, zbog čega je nužno „vratiti ga ne samo u okvire njegove realne sposobnosti nego mu postaviti i pitanje odgovornosti“. Pismo je zaključeno zahtjevom: „Dakle, sa Jokićem obračun, pa će se vidjeti u kojem grmu leži zec.“ U drugom pismu nepoznati je autor postavio pitanje slobodnog raspravljanja o zadarskoj UDB-i, napose nakon što Komisija nije otkrila nepravilnosti u sustavu unutarnjih poslova. Naime, istaknuo je da se boji odmazde, ali da se osjeća dužnim progovoriti o nepravilnostima u sustavu. Na koncu je naglasio da su pojedini operativci zadarske UDB-e imali široku mrežu doušnika koji su radili po Rankovićevu principu, zbog čega je nužno postaviti „poštene i nove ljude“.⁶⁷

Uz verbalne i pisane napade na pripadnike zadarske UDB-e, za OK SKH Zadar najveću je sigurnosnu prijetnju predstavljalo širenje hrvatskog nacionalizma, koji su, prema stavu partijskog vodstva, razbuktala zbivanja vezana uz Brijunski plenum. Istaknuto je da „neki od hrvatskih nacionalista“ pozdravljaju odluke Plenuma, napominjući

kako je dobro što su se na vrijeme otkrile namjere Srba, jer bi inače Srbi bili preuzeli vlast i zaveli još goru diktaturu od ove koju provodi Tito. Ovi isti smatraju da je bolje i ovako, nego da je došlo do gorega, do druge Koreje i eventualnog bratoubilačkog rata.⁶⁸

Osim „ispada po liniji unutarnjeg neprijatelja“, sekretar OK SKH Zadar informirao je partijske kolege i o aktivnosti „neprijateljske emigracije“ koja je nakon Brijunskog plenuma na područje Zadra adresirala više „nacionalističkih letaka“ i propagandnih časopisa. Prema informaciji, „neprijateljska štampa“ je iz Albanije, SAD-a, SR Njemačke i Velike Britanije poslana na adrese pojedinaca (čak i nekih članova SK), radnih kolektiva i gradskih institucija.⁶⁹ Propagandni je materijal sadržavao razne informacije o „tobožnjem rasulu“ u državi i nejedinstvu, čime se, prema mišljenju sekretara, pokušalo potencirati „nezadovoljstvo i odvratiti naše ljude od borbe za demokraciju, samoupravljanje i socijalizam.“ Posebno su bili zabrinjavajući tekstovi u kojima su emigranti isticali potrebu povratka u domovinu te „spašavanja Jugoslavije.“ Zbog toga je OK SKH Zadar u studenom 1966. donio zaključke:⁷⁰

66 O Jovici Jokiću vidjeti u: Radelić, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*, knjiga 2, 406.

67 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Anonimna pisma o nepravilnostima u SUP Zadar, br. 02-4/17/66, Zadar, 25. kolovoza 1966.

68 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Komentari iz neprijateljskih sredina povodom IV Plenuma CK SKJ, Zadar, nedatirano.

69 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa sastanka sa sekretarima svih osnovnih organizacija Saveza komunista na području Općine Zadar, 12. studenoga 1966., 1.

70 *Isto*, 2.

- da se svi članovi SK informiraju o neprijateljskom djelovanju emigracije
- da prate situaciju, raspravljaju o propagandnom materijalu te da svoje stavove prenose “ostalim građanima u pogodnim trenucima”; u onim mjestima u koja je neprijateljska štampa stizala učestalije, istaknuta je nužnost provođenja rasprava na razini osnovnih organizacija SK
- da prate pristizanje neprijateljskog materijala te da ga dostavljaju zadarskom SUP-u i Općinskom komitetu.

Posljedice Brijunskog plenuma i ograničena liberalizacija

Prve i najznačajnije posljedice Brijunskog plenuma u Zadru su osjetili pripadnici UDB-e, koja se u siječnju 1967. u sklopu savezne decentralizacije preimenovala u Službu državne sigurnosti (SDS) te reorganizirala na republičkoj razini.⁷¹ Pritom su sva opunomoćstva UDB-e u Dalmaciji ukinuta, a u Splitu je formiran Centar Službe državne sigurnosti s ispostavama u Zadru, Šibeniku i Dubrovniku. Reorganizacija sustava unutarnjih poslova obuhvatila je i javnu sigurnost, u sklopu čega su ukinute mnogobrojne stanice milicije. U tom smislu je izvršeno integriranje stanica milicije i ranije izdvojenih službi za suzbijanje kriminala u jedinstvene stanice javne sigurnosti (SJS), ustrojene na općinskom principu. Tako su na području cijele SR Hrvatske stvorene 94 stanice javne sigurnosti, čija je nadležnost odgovarala teritoriju istog broja općina. U pojedinim općinama (primjerice onoj zadarskoj) formirani su i sekretarijati unutrašnjih poslova (SUP) s ciljem objedinjavanja komunikacije svih tijela unutarnjih poslova na općinskoj i republičkoj razini, ali i zbog efikasnijeg rješavanja sigurnosnih problema.⁷²

Osim teritorijalnih izmjena, reorganizacijom je predviđeno smanjenje 55 radnih mjesta u čitavom zadarskom SUP-u, koja su se u najvećoj mjeri odnosila na pripadnike UDB-e.⁷³ U zadarskoj je UDB-i 1948. bilo zaposleno 20 operativaca, odnosno tijekom 50-ih taj se broj popeo na 34, da bi se do kolovoza 1966. ponovno smanjio na 21.⁷⁴ Premda u izvorima nije točno naznačeno koliko je operativaca ostalo na radnim mjestima u zadarskoj ispostavi SDS-a 1967. godine, vjerojatno je da su zaposlenje nastavila najviše četiri djelatnika, koja se jedina poimenično spominju u partijskim zapisnicima

71 Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 112-203.

72 HR-DAZD-313-OK SKH Bn/m, RSUP SRH, Informacija o stanju u Službi javne sigurnosti (materijal za raspravu na IK CK SKH), povjerljivo, Zagreb, 9. listopada 1970., 1-4; HR-DAZD-313-OK SKH Bn/m, Izvršno vijeće Sabora SRH, Financiranje organa unutrašnjih poslova, Zagreb, rujan 1970., 1-8.

73 „Objedinjavanje službi“, *Narodni list*, 24. 12. 1966., 2.

74 HR-DAZD-312-GK KPH/SKH Zadar, kut. 10, Zapisnici osnovnih partijskih organizacija s godišnjih partijskih konferencija, Referat partijske organizacija pri Opunomoćstvu UDB-e za grad Zadar, 24. rujna 1948.; HR-DAZD-312-GK KPH/SKH Zadar, kut. 26, Evidencije članstva, Spisak članova Komunističke partije u osnovnoj organizaciji UDB-e Zadar, nedatirano; Begonja, *Okupacija duha: Ideološka indoktrinacija u Zadru 1945.-1955.*, 26-27.

osnovne organizacije tijekom cijelog razdoblja od 1967. do 1971. godine.⁷⁵ Jedan je dio obavještajaca umirovljen (neki na vlastiti zahtjev), dok je najveći dio prebačen u stanice javne sigurnosti. Značajniji porast zaposlenosti u zadarskom SDS-u zabilježen je tek nakon 1974. godine, a tijekom 1980-ih ukupan broj operativaca i operativnih tehničara povećao se na oko 20.⁷⁶

Usprkos reformi i kadrovskoj nepopunjenosti, koja je sasvim sigurno znatno smanjila obavještajne djelatnosti na zadarskom prostoru, zadarski je SDS nastavio svoje aktivnosti praćenja svih za režim neprijateljskih struktura, i to jednako onako kako se činilo prije Brijunskog plenuma. Takav je način rada napose bio vidljiv tijekom Hrvatskog proljeća, kao i nakon sjednice u Karadorđevu, kad su operativci zadarskog SDS-a proveli opsežan nadzor i represiju nad svim onim pojedincima koje je režim proglasio „neprijateljima sustava“. Pritom je indikativno naglasiti da je zadarski SDS, nakon što je Josip Broz Tito na sjednici u Karadorđevu osudio zadarsko rukovodstvo, inzistirao na tome da obavještajna služba izvrši sigurnosnu provjeru partijskih kadrova „u svim privrednim i neprivrednim organizacijama u Zadru“.⁷⁷ Premda su na kraju pod nadzor SDS-a došli samo oni „negativni kadrovi“, poput Ivana Aralice⁷⁸ i Kažimira Zankija,⁷⁹ navedeni slučaj jasno pokazuje da su operativci tražili da SDS obavlja sve one poslove koji su osuđeni na Brijunskom plenumu. Međutim, radilo se o drugačijim političkim okolnostima, u kojima su imali punu podršku Josipa Broza Tita. U narednom periodu nije bilo sličnih zahtjeva za praćenjem političkog vodstva grada, međutim, operativci zadarskog SDS-a su sve do konca 80-ih nastavili provoditi opširan nadzor i kontrolu.⁸⁰

Nakon sjednice u Karadorđevu, na kojemu je Josip Broz etiketirao Zadar kao „antisocijalističko žarište“, najveći dio članova OK SKH Zadar počeo je propitkivati vlastitu politiku, koju su provodili od Brijunskog plenuma.⁸¹ Zaključeno je kako su učinjeni značajni propusti još od Osmog kongresa SKJ 1964. godine, a koji su dodatno potencirani „krivim postavljanjem nakon Brionskog plenuma“. Prema njihovu mišljenju, političke odluke iz 1966. godine rezultirale su „našim slabljenjem i nejedinstvom“, što je značajnoj mjeri utjecalo na pojavu Hrvatskog proljeća.⁸² Takvi se procesi mogu pro-

75 Prema drugom je izvoru zadarska ispostava SDS-a početkom 1971. godine brojala samo dva operativca. Vidjeti HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik godišnje izborne Konferencije SK Službe državne sigurnosti, 15. travnja 1974., 2.

76 Knez, „Općina Zadar 1980-ih: Nadzor, represija i politička kontrola“, 33-36.

77 Knez, „Hrvatsko proljeće u partijskim spisima zadarskog SUP-a“, 393-394.

78 Ivan Aralica, hrvatski književnik (Promina, 10. rujna 1930.). Vidjeti opširnije: „Aralica, Ivan“.

79 Kažimir Zanki, političar i gospodarstvenik, obnašao dužnost predsjednika Skupštine općine Zadar tijekom razdoblja Hrvatskog proljeća (Privlaka, 30. svibnja 1924. – Zadar, 13. lipnja 2000.). Vidjeti Jerolimov, „Kažimir Zanki“, 11-12.

80 Knez, „Općina Zadar 1980-ih: Nadzor, represija i politička kontrola“; Begonja, Knez, „Tajna akcija 'Igre 79': Mediteranske igre i jugoslavenske tajne službe“, 123-154; Selimović, *Slučaj Matas: Politička i nacionalna pozadina „afere praćenja“*.

81 Pišković, *Sjeda Hrvatske u Karadorđevu 1971.: autorizirani zapisnik*, 185.

82 HR-DAZD-311-OK SKH ZD, Zapisnik sa zajedničke 23. sjednice Općinskog komiteta SKH i 24. sjednice Izvršnog odbora OK SSRNH, 7. svibnja 1971.

matrati u kontekstu provođenja privredne reforme još od 1965. godine, liberalizacije zakonodavstva, izlaznog režima i bolje pozicije Katoličke crkve, poboljšanja životnog standarda, slobodnije kulturne politike, ali i provođenja odluka Desete sjednice CK SKH, na kojoj je osuđen centralizam i unitarizam.⁸³ Navedeni su se procesi na republičkoj razini odrazili i na zadarsko područje, a čemu su dodatan poticaj dali Kažimir Zanki, predsjednik Skupštine općine Zadar, te Ivan Aralica, zamjenik predsjednika Općinske konferencije SKH Zadar, koji će, otvarajući vrata ograničenoj liberalizaciji odrediti buđenje Hrvatskog proljeća na širem zadarskom području.

U tom se smislu može promatrati pojava *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. godine, koju su potpisala i dva profesora Filozofskog fakulteta u Zadru – Dalibor Brozović⁸⁴ i Franjo Švelec.⁸⁵ Slično pokazuje i buđenje kulturne scene, u sklopu koje su organizirane brojne manifestacije u Zadru s nacionalnim (doduše, ne javno manifestiranim) predznakom (proslava 150. obljetnice Petra Preradovića 1968., proslava 400. obljetnice tiska prvog hrvatskog romana „Planine“ 1969., organizacija manifestacije *Mare nostrum* u povodu 900. obljetnice Krešimirove isprave 1969.).⁸⁶ Kao izraz svojevrsnog popuštanja svjedoči i pojava lista „Zoranić“ 1970. godine, u kojemu su mladi objavljivali brojne polemičke tekstove o jugoslavenskom unitarizmu, političkim prilikama u Zadru te gospodarskoj i kulturnoj situaciji.⁸⁷ K tome, najsnažniji su pečat Hrvatskom proljeću dali studenti Filozofskog fakulteta te intelektualci okupljeni u Ogranku Matice hrvatske u Zadru, koji su diljem šireg zadarskog područja osnivali matičine ogranke te organizirali brojne kulturne i znanstvene manifestacije.⁸⁸

Međutim, valja naglasiti kako je cijelo razdoblje obilježeno stalnim uplivom OK SKH Zadar u sve političke, gospodarske i društvene tokove gradskog života. Premda u izmijenjenim okolnostima, partijski su funkcioneri na različite načine nastojali očuvati svoju poziciju, kritizirajući pritom sve one procese koji su izlazili izvan dopuštenih okvira. To se odnosilo na kontrolu u pogledu nadgledanja novinstva, kulture, znanosti, umjetnosti, književnosti, ali i privatne sfera ljudskog života.⁸⁹ K tome, u razdoblju od 1965. do konca 1971. u Zadru je registrirano više političkih suđenja, od kojih svakako valja istaknuti sudski proces protiv Mihajla Mihajlova,⁹⁰ istaknutog asistenta rusistike Filozofskog fakulteta u Zadru, koji je zbog osnivanja Pokreta nezavisnih intelektualaca u Zadru i kritičkog odnosa prema Sovjetskom Savezu osuđen na kaznu zatvora od

83 Mihaljević, „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“, 265-277.

84 Dalibor Brozović, hrvatski jezikoslovac (Sarajevo, 28. srpnja 1927. – Zagreb, 19. lipnja 2009.). Vidjeti „Dalibor Brozović“.

85 Franjo Švelec, hrvatski književni povjesničar (Koškovec kraj Varaždina, 17. kolovoza 1916. – Zadar, 26. prosinca 2001.). Vidjeti „Franjo Švelec“.

86 Jurić, „Zadarsko Hrvatsko proljeće“, 353-357.

87 Oršolić, „Hrvatsko proljeće u Zadru promatrano kroz prizmu (zadarskog) novinstva“, 223-238.

88 Obad, „Zadar i okolica u Hrvatskom proljeću 1971. godine“, 167-181.

89 Knez, „Hrvatsko proljeće u partijskim spisima zadarskog SUP-a“, 373-399.

90 Mihajlo Mihajlov, rusist i publicist (Pančevo, 26. rujna 1934. – Beograd, 7. ožujka 2010.). Vidjeti „Mihajlo Mihajlov“.

devet mjeseci.⁹¹ Kao primjer može se istaknuti i sudski postupak protiv Mirka Vidovića, poznatog hrvatskog književnika, koji je u srpnju 1971. zbog pjesme „Hram nade“, u kojoj je isticao nacionalnu komponentu, osuđen na četiri godine strogog zatvora.⁹² Sličnih primjera ima još, a oni jasno pokazuju da su partijske strukture zadržale monopol (premda ograničen) nad kontrolom temeljnih procesa u društvu. U tom se smislu mogu istaknuti primjeri: difamacija Dalibora Brozovića i Franje Švelca nakon potpisivanja *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* 1967. godine, utjecaj na kadrovsku politiku u gradu, odlučivanje o održavanju kulturnih manifestacija te kritički odnos prema lokalnom novinarstvu.⁹³

Kad se promotre sva navedena zbivanja, jasno je kako je Brijunski plenum označio prekretnicu u političkom i društvenom životu, koja je u bitnome odredila zbivanja na širem zadarskom području. Neorganizirana i stihijski provedena rasprava o zloupotrebama obavještajnog sustava na površinu je izbacila brojne nagomilane probleme, što je utjecalo na kritiku partijskog sustava i monopolističke pozicije vlasti. Može se kazati da je partijsko vodstvo Zadra, nastojeći redefinirati odnos između države, UDB-e i društva, Brijunskim plenumom ubrzalo reformu sustava, čime se nehotice otvorio prostor za šire iskazivanje nezadovoljstva i nacionalnih težnji. Iz toga proizlazi zaključak da je svaki oblik popuštanja kontrole, kakav je bio vidljiv u drugoj polovini 60-ih, ali i koncem 80-ih godina, u pravilu rezultirao iskazivanjem masovnog nezadovoljstva gotovo svih društvenih skupina, što ukazuje na mogućnost da najveći dio stanovništva Hrvatske nije bio opredijeljen za nedemokratsku komunističku vlast.

Zaključak

Zaključci Četvrtog plenuma CK SKJ, održanog na Brijunima 1966. godine, u bitnome su utjecali na ukupnu političku, društvenu i gospodarsku sferu jugoslavenske stvarnosti. Budući da je Brijunski plenum u javnosti potaknuo diskusiju o zloupotrebama obavještajnog sustava, koje dotad nisu podlijevale javnim raspravama, a pogotovo kritikama, u javnosti se otvorio zavidan prostor za slobodniji nastup. Propitkivanjem legitimiteta pripadnika UDB-e i uopće tijela unutarnjih poslova, javnost je po prvi put nakon Drugog svjetskog rata dobila priliku za redefiniranje „društvenog ugovora“ između države i svakog pojedinca, koji je od uspostave komunističke vlasti u Jugoslaviji počivao upravo na sistemskom ulijevanju straha i posvemašnje sumnje. Primjer rasprava u Zadru jasno pokazuje u kojoj je mjeri otvaranje javnog prostora utjecalo na stvaranje

91 HR-DAZD-242-OJT ZD, kut. 3, Krivični postupak protiv Mihajla Mihajlova, br. K.T. 64/65.

92 HR-DAZD-455-OS ZD, Krivični postupak protiv Mirka Vidovića, K. 37/71.

93 Vidjeti, primjerice, svjedočanstva objavljena u: Čolak, *Iza bodljikave žice: svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*; Vidović, *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru: testament disidentske generacije*.

disonantnih tonova, a posljedično i na kreiranje širih raskoraka između propagirane ideologije i društvenih struktura.

Premda su partijske nomenklature na svaki način nastojale zadržati kontrolu nad javnim raspravama i procesima u društvu, arhivsko gradivo lokalnih komunističkih tijela u Zadru pokazuje da se vlast susrela s daleko većim problemom – propitkivanjem legitimiteta. Zapravo se radilo o svojevrsnom paradoksu, u kojemu je vlast, u želji da ojača vlastite pozicije provedbom Brijunskih zaključaka, na kraju potaknula brojne društvene i političke procese, koji će postupno utjecati na slabljenje partijskog autoriteta. O tome se, doduše, nije raspravljalo u razdoblju neposredno nakon Brijunskog plenuma, međutim, do otrježnjenja članova SK došlo je koncem 1971. godine, kad su partijski funkcioneri OK SKH Zadar shvatili da je „unutarnje slabljenje i nejedinstvo“ započelo upravo nakon smjene Aleksandra Rankovića.

To, razumije se, ne znači da su partijske strukture izgubile monopol u kontroli političkih i društvenih procesa, o čemu svjedoče politički sudski progoni, ali i brojni primjeri nadzora nad kulturom, novinarstvom i znanosti. Međutim, nema sumnje kako su navedena zbivanja ipak utjecala na ograničenu liberalizaciju koja će kulminirati pojavom Hrvatskog proljeća. Slučaj Zadra u tom smislu omogućuje dublje razumijevanje mehanizama preko kojih su vlasti nastojale upravljati sustavom, kao i faktora koji su doprinijeli postupnom smanjivanju političke moći.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

- HR-DAZD: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, Zadar
- fond 242, Okružno javno tužilaštvo u Zadru
- fond 311, Općinski komitet Saveza komunista Hrvatske Zadar
- fond 312, Gradski komitet Komunističke partije Hrvatske / Saveza komunista Hrvatske Zadar
- fond 455, Okružni sud u Zadru
- fond 313, Općinski komitet Saveza komunista Hrvatske Biograd na Moru

Tisak

Narodni list (Zadar), 1966.

Literatura

- Akrap, Gordan. „Mač i štit u rukama partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja“. *National Security and the Future* 11 (2010), br. 4: 165-239.
- Barbir, Mate. *Goli mač*. Zagreb: Globus, 1989.
- Begonja, Zlatko. *Okupacija duha: Ideološka indoktrinacija u Zadru: 1945.–1955.* Zadar: Sveučilište u Zadru, 2021.

- Begonja, Zlatko; Knez, Luka. „Tajna akcija ‘Igre 79’: Mediteranske igre i jugoslavenske tajne službe.“ *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 9 (2022): 123-154.
- Bilandžić, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.
- Cvetković, Srđan. „Fall of Aleksandar Ranković and Condemnation of ‘Rankovićism’“. *Tokovi istorije* (2016), br. 3: 111-144.
- Čolak, Nikola. *Iza bodljikave žice: svjedočanstvo o životu Hrvatske u srbokomunističkoj Jugoslaviji*. Padova: La ciclografica, 1977.
- „Dalibor Brozović“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 16. 3. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/brozovic-dalibor>
- „Franjo Švelec“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 16. 3. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/svelec-franjo>
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2013.
- „Ivan Aralica“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 16. 3. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/aralica-ivan>
- „Ivica Maštruko“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 16. 3. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mastruko-ivica>
- Jerolimov, Pavao. „Kažimir Zanki“. U: *Kažimir Zanki (1924–2000): Zbornik radova posvećenih životu i djelu Kažimira Zankija uz 80. obljetnicu rođenja*, ur. Šime Batović. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2005, 11-12.
- Jurić, Radomir. „Zadarsko Hrvatsko proljeće“. U: *Hrvatsko proljeće*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Željko Holjevac, Zorislav Lukić. Zagreb: Matica hrvatska, 2023, 351-372.
- Klasić, Hrvoje. *Hrvatsko proljeće u Sisku*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.
- Knez, Luka. „Hrvatsko proljeće u partijskim spisima zadarskog SUP-a“. U: *Hrvatsko proljeće*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Željko Holjevac, Zorislav Lukić. Zagreb: Matica hrvatska, 2023, 373-399.
- Knez, Luka. „Općina Zadar 1980-ih: Nadzor, represija i politička kontrola“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2025.
- Kovač, Svetko; Dimitrijević, Bojan; Popović, Irena. *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*. Zagreb: Despot Infnitus, 2016.
- „Mihajlo Mihajlov“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 16. 3. 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mihajlov-mihajlo>
- Mihaljević, Josip. „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“. *Društvena istraživanja* 24 (2015), br. 2: 239-258.
- Mihaljević, Josip. „Liberalizacija 1960-ih godina – podloga Hrvatskog proljeća“. U: *Hrvatska i Hrvatsko proljeće 1971. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 25. i 26. siječnja 2012.*, ur. Igor Zidić. Zagreb: Matica hrvatska, 2017, 263-277.
- Mihaljević, Josip. „Slom Hrvatskog proljeća iz perspektive Službe državne sigurnosti i ‘komponiranje’ hrvatske ‘šutnje’“. U: *Hrvatsko proljeće*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Željko Holjevac, Zorislav Lukić. Zagreb: Matica hrvatska, 2023, 475-496.
- Mihaljević, Josip. *Kako je operirala UDBA? Operacija „Paromlin“ i sudbina Vinka Markovića*. Zagreb; Vinkovci: Hrvatski institut za povijest; Ogranak Matice hrvatske u Vinkovcima, 2022.
- Obad, Stijepo. „Zadar i okolica u Hrvatskom proljeću 1971. godine“. U: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. Tado Oršolić. Zadar: Sveučilište u Zadru;

- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Zadaru, 2009, 167-181.
- Oršolić, Tado. „Hrvatsko proljeće u Zadru promatrano kroz prizmu (zadarskog) novinstva“. U: *Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata*, ur. Tado Oršolić. Zadar: Sveučilište u Zadru; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne znanosti u Zadaru, 2009, 222-239.
- Pišković, Milan, ur. *Sjeća Hrvatske u Karađorđevu 1971.: autorizirani zapisnik*. Zagreb: Meditor, 1994.
- Radelić, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Radelić, Zdenko. *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942. – 1954.)*. knjiga 2. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2019.
- „Ranković, Aleksandar“. *Hrvatska enciklopedija* (on-line). Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. Pristup ostvaren 10. 1. 2026. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rankovic-aleksandar>
- Selimović, Šenol. *Slučaj Matas: Politička i nacionalna pozadina „afere praćenja“*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2023.
- Spehnjak, Katarina. „Izbori u Hrvatskoj 1967. i 1969.“. *Časopis za suvremenu povijest* 30 (1998), br. 2: 318-345.
- Spehnjak, Katarina. „‘Brionski plenum’ - odjeci IV. sjednice CK SKJ iz srpnja 1966. godine u hrvatskoj političkoj javnosti“. *Časopis za suvremenu povijest* 31 (1999), br. 3: 463-488.
- Vidović, Mirko. *Kako je nastao pokret nezavisnih intelektualaca u Zadru: testament disidentske generacije*. Zagreb: Škorpion, 2013.
- Vukušić, Bože. *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljeništva*. Zagreb: Klub hrvatskih povratnika iz iseljništva, 2001.
- Žarković, Petar; Bešlin, Milivoj. „Brijunski plenum kao idejni i konceptijski sukob: spor oko Državnoga sekretarijata za vanjske poslove“. *Časopis za suvremenu povijest* 56 (2024), br. 2: 437-460.

SUMMARY

The Echoes of the Brijuni Plenum in Zadar: State Security under Public Scrutiny

This paper analyzes the repercussions of the Brijuni Plenum on political developments in Zadar, focusing on the reactions of local party structures, the media, and the public. The 1966 Brijuni Plenum marked a turning point in Yugoslav politics, leading to the deposition of Aleksandar Ranković and making way for limited political liberalization. While historiographical research has acknowledged the long-term effects of this event, less is known about how its decisions were perceived at the local level. Therefore, this study aims to examine specific political processes in Zadar, shedding light on the role of local party organizations in implementing prescribed reforms and their capacity to control political dynamics.

The research is based on archival materials from the Municipal Committee of the League of Communists of Croatia (OK SKH) in Zadar, media sources (with a particular emphasis on *Narodni list*) and relevant literature. Special attention is given to the Commission for Investigating and Determining the Operations of the Secretariat of Internal Affairs, which conducted an inquiry into the activities of the Zadar detachment of the UDBA. The analysis reveals that local party structures in Zadar struggled to manage the responses to the Brijuni Plenum. Although they formally endorsed the Plenum's conclusions, they failed to control the public debate, which increasingly evolved into criticism of the intelligence apparatus and, indirectly, of the political regime itself. In this process, members of OK SKH Zadar found themselves in a paradoxical situation: while attempting to implement the directives of the party leadership and strengthen their own political position, they inadvertently allowed for the deepening of discussions that could ultimately challenge the stability of the system. Despite efforts by OK SKH Zadar to steer public discourse within permissible boundaries, discussions developed beyond their control, reflecting a broader problem of the erosion of party authority in the post-Brijuni reform process. This confirms the thesis that, while the loss of control over liberalization processes was not immediate, it was gradual and irreversible, culminating in the events of the Croatian Spring in the early 1970s.

Within the context of historiographical interpretations, this study highlights the importance of examining local responses to key political decisions made by the Yugoslav leadership. By analyzing developments in Zadar, it provides a deeper understanding of the mechanisms through which the party sought to manage reform processes, as well as the factors that contributed to the gradual erosion of its political power. This study thus contributes to a broader comprehension of the Brijuni Plenum, not only as an initial point of liberalization but also as the beginning of a long-term process of destabilizing the party's monopoly over political and social change in Yugoslavia.

Keywords: Brijuni Plenum; Aleksandar Ranković; UDB; League of Communists of Croatia; Zadar